

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ДИНТУ ВАЛЕРІЯ АРКАДІЇВНА

УДК 343.985

ОБСТАНОВКА ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно – розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
ТІЩЕНКО Валерій Володимирович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри криміналістики

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
БЕРНАЗ Василь Дмитрович,
Міжнародний гуманітарний університет,
проректор з наукової роботи та міжнародних
зв'язків

кандидат юридичних наук, доцент
МИХАЙЛОВ Михайло Анатолійович,
Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського,
завідувач кафедри кримінального процесу та
криміналістики

Захист відбудеться «20» лютого 2014 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23 (зал засідань).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «15» січня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.І. Чанишева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кримінальні правопорушення є найбільш негативним, аморальним і загально небезпечним явищем у житті сучасного суспільства. Вони спричиняють деструктивні наслідки для держави, суспільства та окремо взятої людини. Злочинна діяльність впливає тією чи іншою мірою на всі соціальні інститути, детермінуючи тим самим дисфункцію останніх. Соціальна та економічна криза, яка спостерігається останнім часом в Українській державі, зумовила появу ряду факторів, що призвели до стійкої тенденції зростання кількості кримінальних правопорушень, внаслідок чого питання боротьби зі злочинністю набули особливої актуальності.

Вказані фактори зумовлюють необхідність подальшого глибокого вивчення злочинної діяльності, що дає змогу підвищити ефективність рекомендацій з її виявлення, розслідування та запобігання.

Криміналістична характеристика злочинів – одне з основоположних понять криміналістичної науки, яке уже протягом декількох десятиліть використовується у наукових дослідженнях та у практиці розслідування, проте й тепер тривають дискусії щодо сутності, змісту криміналістичної характеристики злочинів, її співвідношення з іншими елементами, що входять до системи криміналістичних методик.

Структура криміналістичної характеристики злочинів містить у своєму складі ряд взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів, знаходження яких у системі визначається їх відповідністю певним критеріям, а саме вони: 1) є обов'язковими для кожного виду злочину; 2) є джерелом криміналістично-значущої інформації; 3) пов'язані з іншими елементами системи стійкими залежностями.

Обстановка злочину повністю відповідає вищевказаним критеріям. Вона є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики злочинів, оскільки будь-який злочин вчиняється в умовах об'єктивної реальності, що чинять суттєвий вплив на поведінку злочинця і механізм слідоутворення. Обстановка злочину тісно пов'язана з усіма елементами криміналістичної характеристики злочинів, що визначає їх взаємний вплив та відповідні залежності.

Знання певних типів обстановки з окремих категорій злочинів дає змогу висунути обґрунтовані версії та змодельовати обстановку по конкретному злочину, що розслідується та виокремити її особливості. Знання зв'язків і залежностей обстановки та інших обставин злочину сприяє встановленню справжньої і повної картини події злочину.

Теоретичним підґрунтям дослідження є наукові праці таких учених-криміналістів, як: Т.В. Аверьянова, Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, О.Я. Баєв, В.Д. Басай, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, І.О. Возгрін, В.К. Гавло, В.Г. Гончаренко, Г.А. Густов, О.О. Ейсман,

В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Є.П. Іщенко, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, В.Я. Колдін, О.Н. Колесніченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.Є. Корноухов, І.І. Котюк, І.М. Лузгін, Г.А. Матусовський, С.І. Медведєв, М.А. Михайлов, В.О. Образцов, М.А. Погорецький, М.О. Селіванов, М.В. Салтевський, В.М. Стратонов, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, А.В. Шмонін, Б.В. Щур, М.П. Яблоков, І.М. Якімов та ін.

Розробками проблем поняття та значення обстановки злочину займалися такі вчені, як: Т.С. Анненкова, С.І. Анненков, О.В. Жоголева, І.М. Букаєва, В.Ф. Єрмолович, В.І. Куліков, Л.О. Щербич та ін.

Проте, в теперішній час у криміналістиці відсутнє комплексне дослідження обстановки злочину як потужного та змістовного джерела криміналістично-значущої інформації, не визначено взаємозв'язки обстановки з іншими елементами системи криміналістичної характеристики злочинів з урахуванням умов сучасного стану розвитку злочинної діяльності.

Недосконалість теоретичної розробки вчення про обстановку злочину та її місця у криміналістичній характеристиці злочинів негативно відбивається як на стані криміналістичної науки в цілому, так і на безпосередньому застосуванні наявних наукових розробок, методик та практичних рекомендацій у розслідуванні злочинів.

Наведене вище вказує на те, що розроблення вчення про обстановку злочину як елементу криміналістичної характеристики злочинів на теперішній час є досить актуальним і практично затребуваним, що обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Сучасні наукові засоби і методи розслідування злочинів: проблеми теорії та практики» на 2011–2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення сутності і структури обстановки злочину, дослідження взаємозв'язків з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів та розробка рекомендацій щодо використання знань про обстановку злочину у її вивченні і збиранні доказів у кримінальному провадженні.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі завдання:

проаналізувати поняття криміналістичної характеристики злочинів та обґрунтувати її значення у криміналістичній методиці розслідування злочинів;

дослідити структуру криміналістичної характеристики злочинів для визначення місця у ній обстановки злочину;

обґрунтувати теоретичну і практичну значимість криміналістичного знання про обстановку злочину та визначити її структуру;

запропонувати класифікацію обстановки злочину;

розглянути взаємозв'язки між обстановкою злочину та такими елементами криміналістичної характеристики злочинів, як особа злочинця, спосіб злочину, об'єкт злочинного посягання;

запропонувати програму дослідження обстановки злочину як об'єкта пізнання у розслідуванні;

проаналізувати обстановку злочину як джерело доказової інформації щодо розслідуваної події та її обставин;

визначити значення інформації про обстановку злочину для провадження контролю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину.

Об'єкт дослідження – злочинна діяльність, спрямована на підготовку, вчинення та приховування злочинів, та діяльність з розслідування злочинів.

Предмет дослідження – обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить система методів наукового пізнання, вибір яких обумовлений особливостями об'єкта, предмета, мети та завдань.

У процесі здійснення дисертаційного дослідження використовувалися загальнонаукові, філософські та спеціальні методи та прийоми.

В основу дисертації покладено діалектичний метод дослідження, за допомогою якого з'ясовано сутність та особливості криміналістичної характеристики злочинів, а також обстановки злочину (п.п. 1.1, 1.2, 1.3). Формально-логічний метод забезпечив логічну послідовність дослідження та відповідну форму його вираження (п.п. 2.2, 2.3, 3.1). Системно-структурний підхід надав можливість розглядати криміналістичну характеристику злочинів як систему та дослідити взаємозв'язки між її елементами, визначити належність до неї обстановки злочину та розкрити структуру останньої (п.п. 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). Порівняльний метод забезпечив проведення порівняльного аналізу різних поглядів науковців на досліджувані об'єкт та предмет (п.п. 3.1, 3.2, 3.3). Статистичний метод надав можливість отримання емпіричних даних при узагальненні кримінальних проваджень (п.п. 2.1, 2.2, 2.3). Конкретно-соціологічний метод дозволив провести анкетування слідчих органів внутрішніх справ та прокуратури, проаналізувати та узагальнити результати дослідження (п.п. 2.1, 2.2, 2.3). Аналітичний метод використано при вивченні наукових праць щодо обстановки злочину, узагальненні окремих наукових позицій, формулюванні висновків (п.п. 1.1, 1.3).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові праці вчених у галузі криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності, юридичної психології, кримінального та кримінально-процесуального права, філософії, логіки та інших галузей наукових знань.

Нормативною основою дисертації є Конституція України, акти кримінального та кримінального процесуального законодавства України, а також інші нормативно-правові акти.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять результати аналізу та узагальнення 100 кримінальних проваджень (Одеська, Миколаївська, Вінницька, Харківська, Київська, Чернівецька, Житомирська області); результати анкетування дев'яноста восьми слідчих органів МВС та прокуратури України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням обстановки злочину та її місця в системі криміналістичної характеристики злочинів.

До основних результатів, які відображають наукову новизну дисертаційного дослідження, належать наступні положення:

вперше:

визначено, що обстановка злочину безпосередньо або опосередковано на розумовому та дієвому рівнях детермінує поведінку злочинця, обрання ним об'єкта посягання, способу підготовки, вчинення та приховання злочину;

сформульовано концепцію розуміння обстановки злочину, як об'єкта пізнання, дослідження якого надає можливість встановити інші обставини кримінального правопорушення;

запропоновано програму дослідження обстановки злочину, що складається із цілей, завдань та засобів пізнання і функції якої спрямовано на оптимізацію процесу розслідування кримінальних правопорушень;

сформульовано концепцію розуміння обстановки злочину, як середовища, в якому знаходяться джерела відповідних видів доказової інформації певного змісту;

визначено роль даних про типові ознаки обстановки злочину, що характерні для певних категорій злочинів як інформаційної системи, на підставі якої здійснюється контроль за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину;

визначено співвідношення спеціального слідчого експерименту та імітування обстановки злочину, які розмежовуються за формою моделі обстановки, що конструюється для їх реалізації, метою їх здійснення, суб'єктом, на якого спрямовано їх проведення, а також порядком процесуального провадження;

удосконалено:

визначення сутності обстановки злочину як елементу криміналістичної характеристики злочинів, що являє собою систему даних, яка відображає матеріальні, мікро-соціальні та морально-психологічні умови, в яких здійснювалися підготовка, вчинення та приховування злочину;

класифікацію обстановки злочину, що розподілена за стадією реалізації злочину, за характером стійкості змін елементів обстановки злочину, за характером впливу на реалізацію злочинного діяння; за можливістю та правильністю прогнозування;

положення щодо моделювання обстановки злочину, яке використовується для здійснення контролю за вчиненням злочину з метою раціонального та ефективного проведення досудового розслідування;

набуло подальшого розвитку:

положення щодо сутності та характеру взаємозв'язків та залежностей між обстановкою злочину та іншими структурними компонентами криміналістичної характеристики злочинів, які повинні враховуватися при розробці та перевірці слідчих версій, виявленні та дослідженні слідів злочину;

розуміння криміналістичного імітування обстановки злочину як діяльності слідчого або іншої уповноваженої особи, що полягає у створенні й імітуванні умов, які підтверджують виконання замовлення на вчинення злочину, з метою запобігання реального вчинення злочину та викриття певної особи;

положення щодо співвідношення імітування обстановки злочину та криміналістичного інсценування як частини і цілого. Імітування обстановки злочину входить до системи криміналістичного інсценування, являючи собою сукупність штучних умов, в яких було начебто реалізовано інсценовану подію.

Практичне значення одержаних результатів дисертації визначається її спрямованістю на продуктивне і ефективне використання даних про обстановку злочину та її зв'язків з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів у розслідуванні та попередженні кримінальних правопорушень. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки і рекомендації можуть бути використані у:

науково-дослідній роботі – для подальшої розробки та удосконалення теоретичних положень щодо обстановки злочину як елементу криміналістичної характеристики злочинів, а також при визначенні пріоритетних напрямків її дослідження;

навчальному процесі – при викладанні курсу «Криміналістика», а також при підготовці підручників і навчальних посібників із криміналістики (акт про впровадження результатів дослідження в навчальний процес і наукову роботу Міжнародного гуманітарного університету від 17 травня 2013 р.);

практичній діяльності – для удосконалення слідчої та оперативно-розшукової діяльності з виявлення, розслідування та попередження злочину

(акт про впровадження результатів дослідження у практичну діяльність прокуратури м. Одеси від 04 жовтня 2013 р.).

Апробація результатів дослідження. Дисертаційна робота підготовлена на кафедрі криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», обговорена на її засіданнях та рекомендована до захисту на міжкафедральному засіданні кафедри криміналістики та кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднено на: Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Київ, 30-31 травня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 травня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, суспільство та держава: форми взаємодії» (м. Київ, 21-22 березня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 10-11 лютого 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Львів, 18-19 січня 2013 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у тринадцяти публікаціях, шість з яких – наукові статі, опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, одну статтю опубліковано у зарубіжному виданні.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів; висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 239 сторінок, із них основного тексту – 195 сторінок. Список використаних джерел налічує 320 найменувань і розміщений на 32 сторінках. Додатки викладені на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, встановлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, охарактеризовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про їх апробацію.

Розділ 1 «Криміналістична характеристика злочинів як типова модель певної категорії злочинів» складається з трьох підрозділів, в яких розглянуто поняття та значення криміналістичної характеристики злочинів у

методиці розслідування, її структура, а також поняття обстановки злочину та її місця у структурі криміналістичної характеристики злочинів.

У підрозділі 1.1. **«Поняття та значення криміналістичної характеристики злочинів»** на основі аналізу праць Р.С. Белкіна, І.О. Возгріна, Є.П. Іщенко, В.А. Журавля, В.О. Образцова, М.О. Селіванова, В.В. Тіщенко, Б.В. Щура, М.П. Яблокова та ін. обґрунтовано, що виникнення поняття «криміналістична характеристика злочинів» у криміналістиці було викликано потребами практики в наявності наукових знань щодо системи взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів злочинів, сформованої на підставі узагальнення окремих категорій злочинів для раціонального та ефективного їх розслідування і попередження.

Розкрито поняття криміналістичної характеристики злочинів як системи інформації про найбільш типові криміналістично-значущі ознаки злочинів та взаємозв'язки між ними, що виявлені на основі наукового аналізу і узагальнення даних про злочини певної категорії та у своїй сукупності дозволяють визначити методичні рекомендації стосовно оптимізації процесу розслідування кримінальних правопорушень.

Визначено критерії відповідності криміналістичної характеристики злочинів потребам науки і практики. Вона має: 1) бути сформованою на основі узагальнення криміналістично значимої інформації, джерелом якої є матеріали кримінальних проваджень, а також досягнень криміналістичної науки; 2) являти собою систему взаємозалежних та взаємообумовлених елементів, які у своїй сукупності формують певну цілісність; 3) містити повний та обґрунтований перелік елементів у відповідності до окремої категорії злочинів та їх змістовний опис; 4) відображати характер зв'язків між елементами системи.

У підрозділі 1.2. **«Структура криміналістичної характеристики злочинів»** на основі аналізу праць Т.В. Аверьянкової, В.О. Коновалової, А.В. Шмоніна, В.Ю. Шепітька та ін. встановлено, що криміналістична характеристика злочинів являє собою комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених складових, які утворюють певну цілісність. Криміналістична характеристика злочинів є складною системою, оскільки складається із сукупності підсистем, які у свою чергу, являють собою сукупність елементів, об'єднаних відповідними зв'язками.

Структура криміналістичної характеристики злочинів має відображати потреби як наукового втілення та обґрунтування наявних елементів у її складі, що знаходяться у певних залежностях, так і практичної затребуваності при використанні криміналістичної характеристики злочинів слідчим у розслідуванні. До структури криміналістичної характеристики злочинів віднесено такі елементи: особа злочинця, обстановка злочину, об'єкт злочину та спосіб злочину.

У підрозділі 1.3. «Поняття обстановки злочину та її місце в структурі криміналістичної характеристики злочинів» з урахуванням досліджень С.І. Анненкова, Т.С. Анненкової, Р.С. Белкіна, І.М. Букаєвої, С.І. Медведєва, В.В. Тищенко, М.П. Яблокова та ін. розкрито зміст поняття обстановки злочину як системи даних, що відображає матеріальні, мікро-соціальні та морально-психологічні умови підготовки, вчинення та приховування злочину.

Досліджено проблемні питання, пов'язані зі змістом і структурою обстановки злочину. Установлено, що на теперішній час вона розглядається за двома підходами: 1) як обстановка місця злочину; 2) як система чинників, що впливають на злочинну діяльність у процесі підготовки, вчинення злочинного діяння та подальшого його приховування. Ототожнення понять «обстановка місця злочину» і «обстановка злочину» призводить до звуження змісту останнього, і, як наслідок, некоректного сприйняття його сутності. «Обстановка місця злочину» входить до змісту «обстановки злочину» і співвідносяться, як частина і ціле.

Слід розрізняти поняття «обстановка вчинення злочину» та «обстановка злочину», також як частину і ціле, оскільки обстановка злочину включає обстановку, в якій готувався злочин, в якій він вчинявся та в якій приховувався результат його реалізації. Таким чином, поняття «обстановка вчинення злочину» за змістом є вузьчим, ніж поняття «обстановка злочину», і є складовою останнього.

Визначено, що структуру обстановки злочину становлять матеріальне, мікро-соціальне та морально-психологічне середовища, що у своїй сукупності являють собою систему взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів.

Встановлено, що обстановка злочину є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики злочинів, оскільки вона наявна у злочинах будь-якого виду і впливає на поведінку злочинця. Вона є сполучною ланкою всіх елементів криміналістичної характеристики злочинів, що сприяє можливості встановлення інших елементів системи.

Розділ 2 «Взаємозв'язок обстановки злочину з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів» складається з трьох підрозділів, в яких розкривається сутність взаємозв'язку обстановки злочину з особою злочинця, способом злочину та об'єктом злочину.

У підрозділі 2.1. «Обстановка злочину і особа злочинця» розглянуто наявні зв'язки між обстановкою злочину і особою злочинця.

Результати опитування слідчих прокуратури і МВС України та вивчення кримінальних проваджень дозволяє дійти висновку, що обстановка злочину детермінує поведінку особи злочинця. 79,8% опитуваних указали на те, що злочинець до вчинення злочину вивчає та досліджує обстановку майбутнього злочину заздалегідь; 53,3% – на те, що злочинець враховує обстановку злочину

під час вчинення злочину; 32,7 % – на те, що злочинець піддається впливові обстановки злочину під час вчинення злочину; на думку опитуваних, обстановка вчинення злочину піддається впливові (зміні) з боку злочинця з метою створення сприятливих умов для вчинення злочину: на стадії готування до злочину – 46,7 %, на стадії реалізації злочину – 31,1 %, на стадії приховання злочину – 22,2 %.

Спостерігається дворівневий вплив обстановки злочину на поведінку особи злочинця, який проявляється у детермінації розумової діяльності злочинця, а також у координації алгоритму його дій, що можуть проявлятися як у формі дії, так і у формі їх відсутності.

Встановлено, що особа злочинця також впливає на обстановку злочину. Залежно від сприятливої або несприятливої обстановки злочину злочинець визначає необхідність зміни умов, в яких планується вчинення злочину або його приховання. Злочинець змінює також обстановку злочину безпосередньо при реалізації злочинного задуму, залишаючи в ній результати взаємодії у вигляді слідів. У післякримінальний період злочинець також може вчиняти дії, спрямовані на зміну обстановки злочину з метою дезінформації слідства про факт вчинення злочину, або про суттєві умови його реалізації. Таким чином, встановлено взаємну детермінацію обстановки злочину та особи злочинця як елементів криміналістичної характеристики злочинів.

У *підрозділі 2.2. «Обстановка злочину і спосіб злочину»* встановлено, що між обстановкою злочину та способом злочину існують певні взаємозв'язки.

На підставі результатів опитування слідчих прокуратури та МВС України, вивчення кримінальних проваджень встановлено, що на обрання способу злочину впливають об'єктивні чинники, а саме: середовище, в якому готується, вчиняється або приховується злочин. Об'єктивними чинниками можна назвати обстановку злочину, яка безпосередньо або опосередковано детермінує обрання способу злочину. 21 % опитаних вважають, що обстановка злочину впливає на обрання способу злочину – на всіх стадіях злочинної діяльності; 38,1 % – тільки коли злочинець готується до вчинення злочину; 28,6% – у процесі вчинення злочину; 9,5% – у процесі приховання вчинення злочину; 2,8% – ніколи.

Встановлено наявність залежності між обстановкою злочину та способом, в який його вчинено. Злочинець, як правило, коригує спосіб злочину в залежності від не прогнозованих змін обстановки злочину. При їх взаємодії змінюється первинний докримінальний стан обстановки злочину. Як результат взаємного впливу, в обстановці злочину залишаються сліди, дослідження яких дає змогу встановити спосіб, в який вчинено злочин.

У *підрозділі 2.3. «Обстановка злочину та об'єкт злочину»* розглядається взаємозв'язок між структурними елементами криміналістичної характеристики злочинів – обстановкою злочину і об'єктом злочину.

Визначено, що для потреб криміналістичного дослідження об'єкт злочину розглядається як матеріальна субстанція, на яку спрямовано злочинне посягання, що може відображати криміналістично-значущу інформацію та відображатися в навколишньому середовищі, тобто знаходиться у взаємодії з елементами матеріального світу. Таким чином, об'єкт злочину включає предмет злочину та особу потерпілого.

На підставі результатів опитування слідчих прокуратури та МВС України та вивчення кримінальних проваджень встановлено, що об'єкт злочину безпосередньо або опосередковано взаємодіє з обстановкою злочину. 4,7% опитаних указали на те, що обстановка злочину завжди впливає на вибір об'єкта злочину, 32,4% – тільки коли злочинець готується до вчинення злочину; 19,2 % – у процесі вчинення злочину; 5,7% – ніколи.

Вплив об'єкта злочину на інші елементи обстановки злочину призводить до взаємної зміни форми та змісту взаємодіючих одиниць. Результат їх впливу один на одного проявляється у вигляді слідів, що залишаються як на об'єкті злочину, так і на взаємодіючих із ним елементах обстановки злочину. Дослідження змін первинної форми та змісту об'єкта і обстановки злочину надасть можливість отримати криміналістично-значущу інформацію стосовно взаємодіючих елементів для ефективного та швидкого розслідування і розкриття злочину.

Елементи обстановки злочину (майно, приміщення, його частина тощо) можуть бути об'єктом злочину, що спостерігається у разі, коли на них у процесі підготовки, реалізації або приховування злочину спрямовується посягання злочинця.

Встановлено також взаємозв'язок між обстановкою злочину та потерпілим і свідком. Відзначено, що обстановка злочину детермінує поведінку потерпілого та свідка, впливає на рішення, які вони приймають у процесі вчинення злочину, а також опосередковано або безпосередньо визначає алгоритм їх активних чи пасивних дій.

Розділ 3 «Криміналістичний аналіз обстановки злочину» складається з трьох підрозділів, в яких розкривається суть обстановки злочину як об'єкта пізнання та як джерела доказової інформації. Визначається значення інформації про обстановку злочину для провадження контролю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину.

У **підрозділі 3.1. «Обстановка злочину як об'єкт пізнання»** на підставі аналізу праць Н.Б. Водянової, Є.П. Іщенка, В.М. Стратонова, В.Ю. Шепітька та ін. визначено обстановку злочину як об'єкт пізнання, дослідження якого здійснюється слідчим або іншим уповноваженим суб'єктом для отримання криміналістично-значущої інформації, що спрямоване на повне і достовірне встановлення обставин кримінального правопорушення з метою його ефективного розслідування.

Запропоновано програму дослідження обстановки злочину, яка містить у собі цілі та завдання дослідження, методи, засоби пізнання у формі оперативно-розшукових заходів, а також слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Реалізація вказаної програми слідчим або іншим уповноваженим суб'єктом надасть можливість оптимізувати діяльність, що спрямована на отримання інформації відносно обставин злочину для своєчасного та швидкого розслідування кримінального правопорушення.

У **підрозділі 3.2. «Обстановка злочину як джерело доказової інформації»** на підставі аналізу праць В.Я. Колдіна, І.І. Котюка, В.Г. Танасевича та ін. встановлено, що обстановка злочину є носієм криміналістично-значущої інформації, яка при додержанні процесуальних вимог щодо її виявлення, дослідження та фіксації трансформується в доказову.

Встановлено, що дослідження обстановки злочину надає можливість виявити, зібрати, зафіксувати та оцінити доказову інформацію з метою її використання у процесі розслідування злочину.

Виявлено, що обстановка злочину є першоджерелом для процесуальних джерел доказів у формі речових доказів, документів, показань, висновків експертів.

За допомогою доказової інформації, яку містить обстановка злочину, стає можливим встановити обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві.

У **підрозділі 3.3. «Імітування обстановки злочину як форма контролю за вчиненням злочину»** визначено поняття імітування обстановки злочину як діяльності слідчого або іншої уповноваженої особи, що полягає у створенні й імітуванні умов, які підтверджують виконання замовлення на вчинення злочину, з метою запобігання реальному вчиненню злочину та викриття певної особи. Воно здійснюється у випадках, коли є достатні підстави вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий або особливо тяжкий злочин.

Встановлено, що створення моделі імітованої обстановки злочину стає можливим на підставі узагальнених даних стосовно типової обстановки злочину та притаманних їй ознак для певного виду злочину.

Діяльність щодо практичної реалізації імітування обстановки злочину у ході провадження розслідування проходить декілька етапів: 1) підготовчий етап: а) аналіз інформації, що міститься у кримінальному провадженні на час прийняття рішення про здійснення контролю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину; б) визначення виду злочину, обстановку якого планується імітувати; в) вивчення та аналіз інформації відносно обстановки злочину, характерної для злочину, який планується імітувати; г) складання плану проведення імітування обстановки злочину; 2) основний етап: а) визначення просторово-часової координати проведення імітування обстановки злочину; б) визначення підрозділів і осіб, які будуть здійснювати

відповідні дії; в) створення штучного матеріального середовища імітованої обстановки злочину, з використанням імітаційних засобів; г) створення штучного мікро – соціального середовища імітованої обстановки злочину, спрямоване на створення в оточуючих уявлення про вчинення реального злочину; д) створення штучного морально – психологічного середовища імітованої обстановки злочину; е) проектування та відтворення зв'язків між елементами імітованої обстановки злочину, спрямовані на створення уявлення про справжність та реальність імітованих умов; є) спостереження за діями особи, щодо якої проводиться негласна слідча дія – контроль за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину; 3) заключний етап: а) фіксація дій особи, щодо якої проводиться негласна слідча дія – контроль за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину; б) аналіз результатів імітування обстановки злочину.

Визначено, що імітація обстановки злочину є складовою частиною криміналістичного інсценування і створює відповідне середовище, в якому відбувалась інсценована подія.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено основні результати дослідження, що мають теоретичне та практичне значення:

1. Криміналістична характеристика злочинів має загальнотеоретичне значення, оскільки є науковим інструментом пізнання криміналістично-значущих ознак і властивостей злочинної діяльності та типовою моделлю певної категорії злочинів, що лежить в основі розробки окремих криміналістичних методик.

Обов'язковими елементами такої характеристики, що об'єднані відповідними зв'язками і залежностями, є дані про особу злочинця, спосіб злочину, об'єкт злочину та обстановку злочину, оскільки саме зазначені елементи є властивими злочинній діяльності будь-якого виду.

2. Обстановка злочину є одним із основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, оскільки вона суттєво впливає на поведінку злочинця та вибір ним об'єкту, способу, засобів злочину. Говорячи про місце обстановки злочину в системі криміналістичної характеристики злочинів, слід відзначити методологічний принцип взаємної детермінації обстановки та інших елементів криміналістичної характеристики злочинів.

У криміналістичній характеристиці злочинів обстановка являє собою сукупність даних, що відображає матеріальні, мікро-соціальні та морально-психологічні умови підготовки, вчинення і приховування злочину.

3. Структуру обстановки злочину становлять матеріальне, мікро-соціальне та морально-психологічне середовища. Матеріальне середовище – це сукупність

пов'язаних між собою об'єктів, явищ і процесів матеріального світу, в яких вчинялися дії з підготовки, реалізації та подальшого приховування злочину у певній системі просторово – часової координати. Мікро-соціальне середовище – це мікросистеми, що являють собою безпосереднє соціальне оточення кримінального правопорушення на стадії його готування, вчинення та приховування. Морально-психологічне середовище – це сукупність психологічних та моральних станів, настроїв, стосунків між людьми та особою злочинця у період підготовки, реалізації та приховування злочину.

4. Розуміння обстановки злочину можна здійснювати на теоретичному та практичному рівнях. На теоретичному рівні поняття обстановки злочину є системою типових даних стосовно факторів об'єктивної реальності, що визначають сукупність умов, в яких відбувався процес підготовки, реалізації та приховування кримінального правопорушення, та які знаходять своє відображення й оцінку у системі криміналістичної характеристики злочинів. На практичному рівні обстановка злочину – це середовище, в якому вчинялися дії з підготовки, реалізації та приховування злочину, яке має бути досліджено, проаналізовано та зафіксовано з метою забезпечення швидкого, повного та ефективного розслідування кримінальних правопорушень.

5. На основі аналізу даних щодо обстановки злочину можна здійснити таку її класифікацію її: 1) залежно від стадії реалізації злочину на: а) обстановку на стадії готування до злочину; б) обстановку злочину на стадії його вчинення; в) обстановку злочину на стадії його приховування; 2) залежно від характеру стійкості змін її елементів на: а) відносно статичну; б) динамічну; 3) залежно від характеру впливу на реалізацію злочинного діяння на: а) сприятливу; б) не сприятливу; 4) залежно від можливості та правильності прогнозування на: а) передбачувану, б) не передбачувану.

6. Інсценування злочину здійснюється шляхом внесення до його обстановки відповідних змін, які проявляються через сліди – ознаки у вигляді негативних обставин. Виявлення і правильна оцінка таких обставин, їх зв'язків з іншими елементами обстановки зумовлює коректну інтерпретацію події, що розслідується.

7. Спираючись на дані узагальнення слідчої практики, можна констатувати, що між обстановкою злочину та іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів (особа злочинця, об'єкт злочину, спосіб злочину) наявні причинно-наслідкові, функціональні, ймовірнісні, а також кореляційні зв'язки. Це дає змогу обґрунтовано конструювати версії щодо особи злочинця та обставин кримінального правопорушення, цілеспрямовано здійснювати пошук слідів та інших доказів та їх джерел, приймати правильне рішення тактичного і процесуального характеру.

8. Обстановка злочину в ході досудового розслідування є об'єктом пізнання, що вступає у взаємодію із суб'єктом пізнання (слідчим або іншою

уповноваженою особою) з метою встановлення обставин кримінального правопорушення.

Для ефективного та раціонального пізнання обстановки злочину запропоновано використовувати програму її дослідження, яка включає цілі, завдання дослідження, методи та засоби його здійснення.

Цілі пізнання обстановки злочину можна поділити на основну – встановлення факту кримінального правопорушення (його обставин) та додаткові – отримання криміналістично-значущої інформації з досліджуваного об'єкта, виявлення нових обставин, що мають значення для кримінального провадження, перевірка наявної інформації у кримінальному провадженні.

При дослідженні обстановки злочину слідчим має ставитися та вирішуватися система загальних та окремих завдань, успішна реалізація яких має привести до досягнення основної цілі пізнання обстановки злочину. Загальні завдання – це ті завдання, які слідчий повинен вирішити після дослідження усієї системи обстановки злочину, а окремі – це ті, які вирішуються при дослідженні відповідного середовища (матеріального, мікро-соціального та морально-психологічного).

9. Дослідження обстановки злочину як об'єкта пізнання здійснюється за допомогою ряду слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також оперативно-розшукових заходів, а саме: допит (ст. 224 КПК України), обшук (ст. 234 КПК України), огляд (ст. 237 КПК України), огляд трупа (ст. 238 КПК України), слідчий експеримент (ст. 240 КПК України), проведення експертизи (ст. 242 КПК України), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), оперативне опитування, відвідування жилих та інших приміщень за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується (ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), та ін. Указаний перелік засобів дослідження обстановки злочину не є вичерпним, оскільки їх визначення залежить від виду злочину, обстановка якого пізнається.

10. Обстановка злочину є носієм інформації, яка при її коректному виявленні, дослідженні, фіксації та оцінці, відповідно до норм чинного кримінального процесуального законодавства, набуває статусу доказової, тобто використовується у процесі доказування.

Обстановка злочину є носієм системи, яка складається з певних елементів – джерел доказів: показання, речові докази, документи, висновки експертів.

При дослідженні обстановки злочину стає можливим з'ясувати ознаки обставин, що підлягають доказуванню і передбачені ст. 91 КПК України, а саме: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); особа злочинця, її винуватість, форма вини, мотив і мета кримінального правопорушення, вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; обставини, які впливають на ступінь

тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу злочинця, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження.

11. Система інформації щодо обстановки певного злочину та характерних для неї ознак використовується для припинення готування до вчинення злочину або вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину шляхом застосування негласної слідчої дії – контролю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину. Таке імітування підлягає попередній розробці програми його здійснення.

12. Імітування обстановки злочину та спеціальний слідчий експеримент розмежовуються наступним чином: для проведення спеціального слідчого експерименту створюються умови у будь-якій обстановці, в якій можна було б перевірити дійсні наміри особи, у той час, як для імітування обстановки злочину створюється саме модель обстановки злочину; метою проведення спеціального слідчого експерименту є перевірка дійсних намірів певної особи, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину, у той час, як метою імітування обстановки злочину є запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла вчинення злочину; спеціальний слідчий експеримент проводиться щодо особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, в свою чергу імітування обстановки злочину - щодо особи (осіб), яка планувала чи замовляла вчинення злочину.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Динту В.А. Обстановка злочину в структурі криміналістичної характеристики злочинів / В.А. Динту // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць. – Вип. 60 / редкол.: С. В. Ківалов та ін.; відп. за вип. В.М. Дрьомін. – О. : Юрид. л-ра, 2011. – С. 240 – 246.

2. Динту В.А. Співвідношення обстановки злочину і способу злочину / В.А. Динту // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць. - Вип. 64 / редкол.: С. В. Ківалов та ін.; відп. за вип. В.М. Дрьомін. – О. : Юрид. л-ра, 2012. – С. 593–598.

3. Динту В.А. Класифікація елементів обстановки злочину / В.А. Динту // Правова держава. – Вип. 14 / редкол.: Є.Л. Стрельцов та ін. – О. : Астропринт, 2012. – С. 224–229.

4. Динту В.А. Криміналістичне імітування обстановки злочину як форма контролю за вчиненням злочину/ В.А. Динту // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2012. – Вип. 20. – Ч. 1. – Т. 4. – С. 122 –125.

5. Дынту В.А. Процессуальные и криминалистические способы исследования обстановки преступления / В.А. Дынту // Закон и жизнь. – 2013. – Вып. 8/2 (260). – С. 150–154.
6. Дынту В.А. Негативные обстоятельства в структуре обстановки преступления [Електронний ресурс] / В.А. Дынту // Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право». – 2013. – Вип. 2. – С. 331–333. – Режим доступу до журналу : http://pap.in.ua/2_2013/Dyntu.pdf
7. Дынту В.А. Криминальная обстановка и ее отражение в обстановке преступления / В.А. Дынту // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2013. – Вип. 5. – С. 265–268.
8. Дынту В.А. Місце обстановки злочину в структурі криміналістичної характеристики злочинів / В.А. Дынту // Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи : міжнар. наук.-практ. конференція, м. Київ, 30 – 31 травня 2011 р., т. 2. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2011. – С. 90–92.
9. Дынту В.А. Структура криміналістичної характеристики злочинів / В.А. Дынту // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук. конференції професор.-виклад. складу НУ «ОЮА», м. Одеса, 20 – 21 травня 2011 р., т. 2 / відп. ред. д-р юрид. наук В.М. Дрьомін // Національний університет «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2011. – С. 223–224.
10. Дынту В.А. Спосіб злочину і обстановка злочину – взаємозалежні елементи криміналістичної характеристики злочинів / В.А. Дынту // Право, суспільство та держава: форми взаємодії : міжнар. наук. практ. конференція, м. Київ, 21 – 22 березня 2012 р. Т. 3. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2012. – С. 92 – 95.
11. Дынту В.А. Щодо можливостей імітування обстановки злочину / В.А. Дынту // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матеріали міжнар. наук. конференції, м. Одеса, 30 листопада 2012 р. – Т.2 / відп. за вип. В.М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2012. – С. 382–384.
12. Дынту В.А. Обстановка преступления и ее связь с личностью потерпевшего / В.А. Дынту // Правова система України: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції м. Одеса, 10 – 11 лютого 2012 р.: у 3 ч. – О. : ГО «Причорноморська фундація права», 2012. – Ч. 3. – С. 110–112.
13. Дынту В.А. Щодо взаємозв'язку між обстановкою злочину і механізмом злочину / В.А. Дынту // Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України : матеріали міжнар. наук.- практ. конференції, м. Львів, 18–19 січня 2013 р. – Львів : Західноукраїнська організація «Центр правових ініціатив», 2013 : у 2 ч. – Ч. II. – С. 88–90.

АНОТАЦІЯ

Динт у В.А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2014.

Дисертацію присвячено теоретичним та практичним питанням обстановки злочину як елемента криміналістичної характеристики злочинів.

Виокремлено та проаналізовано структурні елементи криміналістичної характеристики злочинів для встановлення її значення в методиці розслідування злочинів.

Сформульовано авторське поняття обстановки злочину та визначено її місце у структурі криміналістичної характеристики злочинів. Здійснено класифікацію елементів обстановки злочину.

Визначено основні напрямки взаємодії обстановки злочину з особою злочинця, способом злочину, об'єктом злочину.

Запропоновано програму дослідження обстановки злочину, що включає, цілі та завдання дослідження, а також методи та засоби у формі слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та оперативно-розшукових дій. Визначено, що обстановка злочину також є джерелом доказової інформації.

Представлено основні напрямки застосування інформації щодо обстановки злочину для провадження негласних слідчих дій, передбачених ст. 271 КПК України, а саме – контролю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, обстановка злочину, місце злочину, об'єкт злочину, спосіб злочину, імітування обстановки злочину, спеціальний слідчий експеримент.

АННОТАЦИЯ

Динт у В.А. Обстановка преступления как элемент криминалистической характеристики преступлений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2014.

Диссертация посвящена теоретическим и практическим вопросам обстановки преступления как элемента криминалистической характеристики преступлений.

Рассмотрены понятие и значение криминалистической характеристики преступлений в методике расследования. Выделены и проанализированы ее структурные элементы.

Сформулировано авторское понятие обстановки преступления и определено ее место в структуре криминалистической характеристики преступлений. Разработана классификация элементов обстановки преступления. Определена эффективность использования информации относительно обстановки преступления для рационального и быстрого расследования уголовного правонарушения.

Представлены основные направления взаимодействия обстановки преступления с преступником, способом преступления, объектом преступления.

Определено, что обстановка преступления влияет на поведение преступника как на стадии принятия решения, так и при осуществлении активных или пассивных действий.

В зависимости от благоприятной либо неблагоприятной обстановки преступления преступник определяет алгоритм своих действий, необходимость изменения условий, в которых планируется реализация или реализуется уголовное правонарушение, определяет способ преступления, выбирает объект преступного посягательства, устанавливает возможность наличия свидетелей и другие обстоятельства, которые имеют значение для совершения уголовного правонарушения. Преступник, в свою очередь, влияет на обстановку преступления, изменяя ее докриминальное состояние, как умышленно совершая действия, направленные на ее приспособление для реализации своих потребностей, инсценировки определенных обстоятельств и событий, так и непреднамеренно, при непосредственном взаимодействии с ней.

Определена взаимосвязь обстановки преступления со способом совершения преступления, которая заключается в их взаимной детерминации.

Установлена взаимосвязь между обстановкой преступления и объектом преступного посягательства, исследовано влияние обстановки преступления на поведение потерпевшего и свидетеля.

Определены программа исследования обстановки преступления, цели и задачи деятельности, направленной на исследование обстановки преступления, как объекта познания. Обозначены средства, с помощью которых реализуется указанная деятельность. Определено, что обстановка преступления также является источником доказательственной информации.

Представлены основные направления применения информации относительно обстановки преступления для проведения негласных следственных действий, предусмотренных ст. 271 УПК Украины – имитация обстановки преступления как форма контроля за совершением преступления.

Определены положения относительно соотношения имитации обстановки преступления и криминалистической инсценировки как части и целого.

Установлено, что имитация обстановки преступления входит в систему криминалистической инсценировки, представляя собой совокупность искусственно созданных условий, в которых якобы было реализовано инсценируемое событие.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступлений, обстановка преступления, место преступления, объект преступления, способ преступления, имитация обстановки преступления, специальный следственный эксперимент.

SUMMARY

Dyntu V.A. Crime situation as an element of crime criminal characteristic.—Manuscript.

Thesis for a candidate degree in law, specialty 12.00.09 – criminal process and forensic science; forensic investigation; investigative activities.—National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2014.

The thesis deals with theoretic and practical issues of crime situation as an element of criminal characteristic of crime.

Structural elements of the crime criminal characteristic have been specified and analyzed in order to define the meaning of criminal characteristic in the context of crime investigation methodology.

The authors understanding of crime situation, as well as place of crime situation in the structure of criminal characteristic of crime are determined. The thesis comprises classification of crime situation elements.

Main directions of crime situation interrelation with a criminal, crime method and object of crime are considered in this thesis work.

The work defines the program of crime situation investigation which comprises goals and tasks of investigation, as well as its methods, in particular investigative, secret investigative and operational investigative activities. It has been stated as well that a crime situation constitutes also a source of evidentiary information.

The thesis work comprises main directions to apply information related to crime situation for carrying out secret investigative activities stipulated by the Article 271 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, namely control over crime through crime simulation.

Key words: criminal characteristic of crime, crime situation, crime scene, object of crime, crime method, imitation of crime situation, special investigative experiment.